

Vogels kijken en herkennen, deel 3

› Gerald Driessens & Geert Spanoghe

Het vergt wat geworstel om vertrouwd te geraken met de bouw van vogels en nog meer om zicht te krijgen op de verschillende ruistrategieën. We legden al een algemene basis in de eerste twee afleveringen. Telkens werd benadrukt dat er op elke regel wel uitzonderingen bestaan. Toch kunnen we een bepaalde strategie wel doortrekken over een hele familie. In de volgende delen belichten we telkens één familie, zo kunnen we die 'afwijkingen' meer in detail behandelen.

Eenden en ganzen

In de nieuwste vogelgidsen schoven de watervogels taxonomisch naar de eerste pagina's want ze behoren tot de oudste families onder de vogels. Er zijn thans 147 soorten en de enige plaatsen waar er geen vertegenwoordigers uit deze familie voorkomen zijn Antarctica en – uiteraard – de grote woestijngebieden. De oudste referentie naar watervogels stamt al uit het Laat Eocene tijdperk, vermoedelijk 50 tot 40 miljoen jaar geleden. Van de nog levende genera behoort de oudste vondst tot de familie van de zaagbekken en die dateert uit het Miocene tijdperk, dat duurde van ca. 23 tot 5 miljoen jaar geleden. Watervogels leven dus al miljoenen jaren op aarde en zijn in dat opzicht "oude vogels", maar ook in leeftijd kunnen ze een hoge ouderdom bereiken: de oudste Wilde Eend *Anas platyrhynchos* werd 29 jaar en één maand, de oudste Eider *Somateria molissima* bijna 23

jaar en oudste Kleine Rietgans *Anser brachyrhynchus* meer dan 22 jaar (Del Hoyo 1992).

Watervogels bieden het relatieve voordeel dat ze zich gemakkelijk laten vinden en dat je ze bovendien vaak langdurig kan bekijken, soms zelfs op heel korte afstand. Bij omvangrijke winterse groepen eenden kun je goed de variaties bestuderen, van kleurrijke mannetjes tot vale vrouwtjes.

De zomer heeft dan wel een minder uitgesproken reputatie om eenden te bestuderen. Toch is net dit de periode dat de leergierige waarnemer zal verstedd staan van de 'nieuwe ontdekkingen'. Om de warboel van vrouwtjes, donsjongen, juvenielen én mannetjes in eclipskleed te ontrafelen, is al behoorlijk wat ervaring vereist. Structuur en 'jizz' zijn dan belangrijke aanwijzingen voor de determinatie. Niet zo gemakkelijk als men op het eerste zicht zou verwach-

› Groepje Kuifeenden *A. fuligula* met centraal een vermoedelijke vrouwtjeshybride Witoog- x Kuifeend *Aythya nyroca* x *A. fuligula*. 4 januari 2011. Gent (O)
(Foto: Ward Vercruyse)

Dergelijke hybrides worden gemakkelijk over het hoofd gezien. Kenmerken die op hybride wijzen zijn het kleinere formaat, rossere kleuren, witte anaalstreek, kortere kuif en – hier niet zichtbaar – een wit vlekje op de kin tegen de snavel aan. Een aantal van die kenmerken overlapt met Kuifeend maar een combinatie van afwijkingen is vaak goed bruikbaar.

ten, alhoewel in die periode groepen van hetzelfde geslacht samen optrekken (tot er jongen zijn).

Maar er zijn de klassieke addertjes onder het gras: wanneer je een vreemde eend ziet, doe je er best aan om eerst de mogelijkheid van een ontsnapte kooivogel of zelfs een hybride te overwegen. Het zal dus niet altijd die wilde, erg zeldzame soort blijken. De miserie begint vaak zelfs al bij de zeer variabele parkeenden, ook soepeenden genoemd, afstammelingen van onze Wilde Eend of kweekrassen ervan. Hun veerpatronen kunnen uitzonderlijk wel eens doen denken aan een andere soort.

Ook voor de beginner zijn eenden dankbare studieobjecten. Het is bovendien de best gemonitorde vogelfamilie in België. We weten dus perfect waar we ze moeten zoeken, maar daar hoort meteen een verwittiging bij: zorg dat je bij het bekijken van watervogels steeds (iemand met) een telescoop bij je hebt. Op die manier verhinder je dat de vogels worden verstoord door ze te dicht te naderen. Op veel plaatsen in de wereld is de jachtdruk op watervogels groot en vaak zijn ze daardoor heel schuw en geneigd om snel op te vliegen, zeker in groepsverband. Voor tellers is het overigens knarsetanden wanneer er paniek uitbreekt halverwege de telling waardoor alles moet overgedaan worden.

Aanpassingen

Leven op en onder water

Watervogels wijken in heel wat aspecten af van andere soorten en dat merk je niet alleen aan hun gedragingen maar ook aan hun bouw. De meeste soorten hebben een langwerpige, wat spoelvormig lichaam. Sommige soorten, vooral de duikeenden, zijn compacter gebouwd. Uiteraard heeft het veelzijdig zwemmen en/of duiken een belangrijk invloed op het uiterlijk.

Aanpassingen van watervogels gaan natuurlijk veel verder. Sommige soorten zijn volledig aangepast aan hun voedsel; de ene soort vindt dat alleen in zout water, andere in brak of zoet water. De IJseend *Clangula hyemalis* is kampioen diepduiken en daalt af tot een diepte van 150m. Logisch dat de longen en de volledige inwendige structuur hierop zijn afgestemd. Maar dat weerspiegelt vaak ook op uitwendige kenmerken of op het gedrag van een soort of een genus.

Regenjas met dubbele voering

Een waterdicht verenpak is één zaak, even belangrijk is een goed aansluitende structuur van de veerpartijen, zodat water niet bij het lichaam kan en een luchtlag onder de veren behouden blijft. Bij een eend in zit zijn de vleugelveren – op de handpennen na – vrijwel volledig opgeborgen onder een dek van dakpansgewijs geschikte flank- en schouderveren. Wanneer de vleugel afhangt of de flankveren nauw aansluiten, heeft dat een grote impact op het uitzicht van zo'n vogel, de vleugels worden dan beter zichtbaar en die zijn vaak zeer opvallend getekend.

De goed gestructureerde laag veren sluit perfect aan zodat het doorsijpelen van water wordt verhinderd. Onder die laag zit bovendien een dikke, goed isolerende dons laag. In de broedtijd kent dit een nuttige toepassing als zachte en warme nestbekleding. Door het wegplukken van het dons op de onderborst en de buik voor het nest, wordt de broedvlek tegelijkertijd omvangrijker zodat nog effectiever gebroed wordt. Twee vliegen in één klap heet dat dan. Buiten de broedtijd voorkomt het dons warmteverlies in (soms) ijskoud water. Denk hier aan het onovertroffen 'eiderdons', dat lokaal nog steeds op gecontroleerde wijze na het broeden wordt geoogst uit nesten van Eiders *Somateria molissima*, voor verwerking in bv. donsdekens.

Veelzijdig beschermlaagje

Ook een goed verenpak boet aan kwaliteit in zonder degelijk onderhoud. Watervogels besteden daaraan dan ook vaak meerdere uren

per dag. Ze doen dat door het verenkleed in te smeren met een olie-achtige substantie. Net boven de staart, bij de inplanting van de bovenstaartdekveren, zitten deze wasklieren. Vrijwel alle vogels hebben die, maar bij watervogels zijn ze veel beter ontwikkeld. De samenstelling van het was verschilt sterk van soort tot soort maar het onderzoek daarop is complex en nog volop aan de gang.

Het behandelen van veren met stuitklierwas verbetert de waterafstotende kwaliteit van de veer, maar ook de dakpansschikking en wellicht ook de veerstructuur speelt hier een belangrijke rol. De functie van deze was is overigens meervoudig. Naast de waterwerende functie werkt het ook beschermend. Veerafbreekende bacteriën ontwikkelen zich best in een warm en vochtig milieu, de broedtijd creëert daarvoor dus een ideaal groeiklimaat. Net als bij een aantal steltlopers, verandert bij vrouwtjeseenden de samenstelling van het stuitklierwas tijdens de broedtijd van mono-ester- naar di-esterwas. Di-esterwas zal de ontwikkeling van die bacteriën sterk afremmen. Het is bovendien stroperiger dan mono-esterwas en het heeft een hogere smelttemperatuur zodat de werking ook duurzamer is.

Di-esterwas is zelfs van levensbelang, het isoleert ook geuren. In het bijzonder grondbroeders ondervinden extra predatiedruk van bv. Vossen of marters. Die vinden hun prooi doorgaans op geur. Enkel de broedende geslachten, bij eenden de vrouwtjes dus, schakelen over naar de productie van di-esterwas. Net na het uitkomen van de jongen wordt weer omgeschakeld naar mono-esters. Men vermoedt dat het sterkere was aanzienlijk meer productie-energie vraagt, waardoor het niet helemaal verrassend is dat het slechts tijdelijk aangeemaakt wordt (Reneerkens 2003). Vogels vertrouwen uiteraard niet blindelings op die extra geurbescherming, zo is van Roodhalsganzen *Branta ruficollis* bekend dat ze met name in jaren met veel lemmingen graag in de onmiddellijke buurt van een nest van Ruigpootbuizerd-*Buteo lagopus* of Slechtvalk *Falco peregrinus* broeden. Vanuit de lucht merken roofvogels een naderende predator veel sneller op en zullen er ook agressiever op reageren.

Elke watervogel eet zoals hij is genekt... of gebekt

De lengte van de hals laat toe om ander voedsel te bereiken. Een Wilde Zwaan *Cygnus cygnus* kan veel dieper grondelen dan pakweg een Wintertaling *Anas crecca*. Dat verkleint de onderlinge voedselconcurrentie tussen soorten. Zo heeft ook de Pijlstaart *Anas acuta* een zichtbaar langere hals dan een Wilde Eend en is de foerageerwijze van een Slobeend *Anas clypeata* totaal verschillend van veel andere soorten.

Dat alles geeft de veldwaarnemer een extra voordeel: de verschillende soorten zijn in de vlucht meestal goed herkenbaar aan de structurele verschillen. Mits enige ervaring kan een silhouet volstaan om tot een zekere determinatie te komen.

Snavels ontwikkelden zich vooral in functie van voedsel en heel wat soorten zijn gespecialiseerd in specifieke voedselbronnen. In tegenstelling tot andere vogelfamilies, wordt de ondersnavel bij de meeste watervogels grotendeels of zelfs volledig bedekt door de bovensnavel. Heel wat eenden zijn planktoneters en in de rand van de snavel zitten lamellen die het voedsel uit het water moeten filteren, de Slobeend is daar het meest sprekende voorbeeld van. De filterlamellen zijn zelfs zichtbaar op de gesloten snavel. Naargelang het voedsel verschillen breedte, vorm en lengte van de nagel (dit is de harde benige punt op de snavel) en de ruwheid van die lamellen. Die lamellen zijn minder te vinden bij soorten die ander voedsel eten. Om te grazen volstaat dan weer een zachte, vrij kleine snavel (Smient *Anas penelope*, Brandgans *Branta leucopsis* en Rotgans *Branta bernicla*). Zaagbekken vangen kleine visjes en maken gebruik van de kleine weerhaakjes in de snavelrand en de gehaakte punt aan de bovensnavel.

Zee-eenden en eiders slikken mosseltjes in hun geheel door, hun snavels zijn dan ook meer hoornachtig van structuur of zelfs benig aan de rand, in het bijzonder de nagel. Bij die echte zee-eenden zijn zoutafscheidende klieren in het neusorgaan veel meer ontwikkeld, vergelijkbaar met stormvogels en albatrossen. Zo is meteen duidelijk waarom de echte zee-eenden vaak een meer vooruitstekende kop en een wat bultig voorhoofd of snavelschild hebben.

Het snavelpatroon is zowat de vingerafdruk van het individu. Zo kan je aan kleine snaveldetails soms controleren of het jaarlijks dezelfde familie Wilde Zwanen *Cygnus cygnus* is die je op bezoek krijgt, want die paartjes zijn voor het leven gevormd. Dat is anders bij eenden, die elk jaar een andere partner zoeken. Zwanen breken uitzonderlijk die regel wanneer de partner onvruchtbaar blijkt.

Twee andere unieke eigenschappen: watervogels hebben een vrij grote, vlezige tong en een vasculaire, penisachtige uitstulping die door spieren in beweging wordt gebracht. Dat is uiteraard uiterst belangrijk voor een doeltreffende voortplanting. Het copuleren gebeurt in de meeste gevallen nl. in het water. Dit fysiek verschil tussen mannetjes en vrouwtjes maakt dat geslachtsbepaling al mogelijk is bij donsjongen.

Gekoelde poten tegen de kou

Waarom bevrozen eendenpoten niet in winters ijskoud water? Bij vogels is de bloedsomloop sterk aangepast. En dat is zeker het geval voor watervogels. Bloedvaten en slagaders lopen dicht bijeen. Dit leidt ertoe dat het bloed dat via de slagaders naar de poten loopt, het terugstromende koude bloed uit de poten opwarmt en tegelijkertijd daardoor afkoelt. Een heuse warmtewisselaar dus. Zo wordt het warmteverlies beperkt. Hoe minder de temperaturen tussen de poot en het water verschillen, hoe minder warmte- en energieverlies de vogel lijdt. Daarom loopt de terugkerende ader zich in de winterperiode bovendien meer midden in de poot en in de zomermaanden meer aan de buitenzijde. Verder is de doorbloeding van poten eerder beperkt. Een poot bevat immers geen spieren, enkel pezen (en die hebben minder zuurstof nodig).

▼ Vrouwtje Kuifeend *Aythya fuligula*. 11 februari 2012. Stalhille (W) (Foto: Filip De Ruwe)

Duikende hebben grotere 'voeten' dan grondeleenden. Die staan omwille van de propellerfunctie ver naar achter op het lichaam ingeplant. Duikende staan op het land daardoor verticaler dan grondeleenden.

Dat verhaal is natuurlijk eindig: zo wordt tijdens het rusten vaak van steunpoot gewisseld om een te sterke afkoeling tegen te gaan. Bij extreme vrieskou gebeurt het overigens wel eens dat eenden vast vriezen op het ijs of zelfs in het water. Als overdag bij lichte dooi een dun laagje water op het ijs komt dat de volgende nacht weer bevroert kan een wat verzwakte vogel hierdoor verrast worden.

De structuur van poten verschilt enigszins tussen duikende en grondeleenden. Bij duikende zijn de tenen langer en is de oppervlakte van de zwemvliezen groter en ook de achterteen is voorzien van een kleine lob. Bij zee-eenden en eiders zijn de tenen opvallend lang, logisch, want in het voortdurende deinende zeewater is een groter stuwooppervlak van de zwempoot van groot belang. Dit zijn dan ook soorten die zeer actief aan voedsel moeten geraken, niet passief zoals de slobberende grondeleenden. In bewegend (zee)water is een groter stuwval dan erg belangrijk.

Blijvers en trekkers

Watervogels hebben 11 handpennen, waarvan de buitenste (P11) een verkorte pen is zoals bij zangvogels. De meeste soorten hebben een puntige hand en bij de echte trekkers zijn de vleugels smaller, meer aerodynamisch. Heel wat soorten zijn uitstekende vliegers: Kleine Rietganzen, Brandganzen maar ook Wilde en Kleine Zwanen *Cygnus bewickii* trekken over afstanden van meer dan 3000 km, ondanks hun relatief zwaar gewicht. Bij Kleine Zwaan loopt dat op tot meer dan 7 kg. En bij Wilde Zwaan tot meer dan 10 kg. Voor de trek zijn kleine aanpassingen van het lichaam nodig, zo slinkt de darm-lengte bij Kleine Zwaan van 3,5 naar 2,5 m om gewicht te beperken. Met het eten van het moeilijk verteerbare gras in de overwinteringsgebieden, neemt die lengte extreem toe tot 4 m, om voedingsstoffen zoveel mogelijk op korte termijn te kunnen verwerken en zo doelmatig weer aan te vetten.

Zwanen, ganzen en eenden overbruggen die afstanden puur omwille van noodzaak: de noordelijke winters met streng vriesweer leveren dik ijs en een forse sneeuwlaag op die het voedsel onbereikbaar maken. Dankzij de verzachtende invloed van de warme golfstroom vallen de Lage Landen goed in de prijzen met bijzonder grote aantallen watervogels. Niet alleen ganzen, ook Smienten, Pijlstaarten, Slobeenden en duikende Brilduikers *Clangula hyemalis* en zaagbekken komen hier genieten van het open water en de graasweiden. Of toch zolang het bij ons niet te streng wintert. Bij zachte winters zakken ze niet af, of minder. De aantallen zijn vaak sterk afhankelijk van de kwaliteit van een winter.

Zuidelijke soorten zijn uiteraard minder genooddaakt om zich over grote afstanden te verplaatsen. Enkel droogte kan hen wat verder 'van huis' dwingen. Het zijn meestal dan ook minder goede vliegers. Dit blijkt ook uit hun lichaamsbouw en structuur. Zo is bij stelkelstaarten de draagkracht van hun kleine vleugels vrij beperkt in verhouding tot hun zware lichaamsbouw (zware vleugellading).

Sommige soorten produceren tijdens het vliegen een opvallend en zelfs herkenbaar vleugelgeluid. We kennen dit vooral van Knobbelzwanen *Cygnus olor* met hun fluitende vleugelslag en rinkelende mannetjes Brilduiker, maar ook Bergeenden *Tadorna tadorna* hebben hun eigen, typische vleugelgeluid. Men vermoedt dat dit de functie overneemt van een contactroep tijdens de vlucht, waardoor dit energiebesparend werkt.

Bij het duiken worden de poten gebruikt als propellers, de vleugels worden strak tegen het lichaam gehouden. Enkel eiders en zee-eenden gebruiken soms hun vleugels bij het duiken en vliegen als het ware onder water zoals alkachtigen dat doen.

Seizoenen andersom

Waar we doorgaans over een zomer- en een winterkleed spreken, hebben we het bij eenden over het 'prachtkleed'. In de winter en het voorjaar zijn ze op hun mooist, uiteraard in de periode wanneer ze volop baltsen. Dan vallen de frequente achtervolgingen op, waarbij een groep mannetjes achter een piepend vrouwtje aanvliegt tot deze vermoeid neerstrikt en door de mannenbende letterlijk wordt 'verkracht'. Dat klinkt wreed maar het scenario garandeert een gezonde concurrentie en vermijdt genetische verarming.

Rui

Groot maar snel

Vergeleken met vogels van ongeveer dezelfde grootte evolueren eenden, ganzen en zelfs zwanen vrij snel naar hun adult verkleed. Eenden en ganzen zijn in hun tweede kalenderjaar al adult. Maar ook zwanen verkrijgen het adult type verkleed al in hun tweede winter. Na twee tot vier jaar zijn ze geslachtsrijp.

Dat is snel vergeleken met bv. grote meeuwen die er ondanks hun veel kleiner formaat vier jaar over doen. Watervogels kunnen dat proces inkorten omdat ze hun voedsel niet vliegend moeten zoeken. De hele set slagpennen kan dus in één ruk vervangen worden. Dat is voor soorten als albatrossen, roofvogels en ook meeuwen uiteraard geen optie.

Simultane slagpenrui

Alle in Europa voorkomende eendachtigen ruien hun slagpennen simultaan. Ze kunnen dus een tijdje niet vliegen. Dit hebben ze gemeen met duikers, futen, kraanvogels en rallen, allemaal soortengroepen die zich langdurig kunnen handhaven in gebieden die vrij zijn van grondpredatoren. Dat kan zowel op zee, op een meer of een rivier, als in een dicht begroeid moeras. Het spreekt voor zich dat hoge eisen gesteld worden aan deze gebieden. Gedurende een maand tot meer dan twee maanden moeten er genoeg foeragemogelijkheden zijn om deze hoog energetische rui toe te laten. Dit verklaart meteen het ontstaan van ruiconcentraties waar sommige soorten in hele hoge aantallen kunnen voorkomen zoals dat op de Waddenzee het geval is voor Bergeenden en Eiders. Ook dichterbij, op de Westerschelde, vinden we hogere zomerconcentraties van Bergeenden.

In Vlaanderen kan je dit vaststellen bij groepen ruiende Futen op sommige waterspaarbekken, grote groepen Krak-, Tafel- en Kuifeenden op de plassen in het Antwerps havengebied. Of zelfs op een plas in je eigen regio kan je een groep van tientallen tot zelfs enkele honderden Canadese Ganzen *Branta canadensis* aantreffen.

Op de stekelstaarten na, waarvan sommige soorten tweemaal per jaar een slagpenrui doorlopen, voltrekt die rui zich in de zomer; tijdens of kort na het broedseizoen. Er zijn weinig soorten waar beide geslachten gelijktijdig hun slagpennen ruien. Om verschillende redenen kan er op de timing van rui wat verschil zitten tussen mannetje en vrouwtjes. Zo verliest het vrouwtje van de Knobbelzwaan haar

slagpennen als de jongen nog zeer klein zijn. Wanneer haar nieuwe slagpennen bijna volgroeid zijn en de jongen al een stuk groter zijn, verliest het mannetje zijn slagpennen. Zo blijft er altijd één ouder vliegvlug om het territorium te verdedigen tegen indringers. Ook de noordelijke ganzen volgen deze strategie.

Bij de in Vlaanderen broedende eenden ruit het mannetje eerst, met slagpenverlies doorgaans vanaf midden of eind juni. De vrouwtjes volgen veel later vanaf juli, soms zelfs pas in september. Het is dus zeker niet altijd zo dat het vrouwtje slagpenloos is tijdens het opgroeien van de jongen. Bij soorten als Slobeend, Krakeend *Anas strepera* en Kuifeend *Aythya fuligula* is dit dikwijls wanneer de jongen al geruime tijd vliegvlug zijn en niet meer in familieverband leven.

Grotere soorten verliezen hun vliegvermogen voor een langere tijd dan de kleinere, bv. zwanen zes à acht weken, talingen drie à vier weken. Voor het vliegvermogen zijn volgroeide slagpennen geen vereiste; de meeste soorten kunnen al vliegen wanneer de slagpennen ongeveer 70% van hun lengte hebben. Dat is vergelijkbaar met families Kluten *Recurvirostra avosetta* of Scholeksters *Haematopus ostralegus*, waarbij meevliegende jongen in juli soms nog een kop kleiner zijn en waarvan de vleugels duidelijk korter en meer afgerond zijn dan die van de oudervogels. Tijdens deze slagpenrui verliezen eendachtigen doorgaans wat lichaamsgewicht, zelfs wanneer ze in gevangenschap worden bijgevoerd. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat dit de periode inkort dat er niet kan gevlogen worden.

Eén of tweemaal ruien, of meer...

De zomerrui is bij alle soorten een volledige rui waar dus zowel de lichaams- en kopveren als de slag- en staartpennen worden vernieuwd. Bij grote soorten zoals zwanen, is dit meteen de enige rui. Dit wordt gezien als de ancestrale ruistrategie die we terugvinden bij meestal grote soorten die niet permanent op het water zitten, een langere immature periode hebben en een levenslange paarbinding kennen.

De volledige rui begint in het broedseizoen en loopt onafgebroken door tot in het najaar, te beginnen met de slagpennen, gevolgd door staart- en lichaamsveren. Lichaamsveren worden pas geruid na het beëindigen van de slagpenrui. Ganzen volgen dezelfde sequentie maar starten na of op het einde van het broedseizoen en eindigen dus ook iets later. Anders dan bij de zwanen, hebben de meeste ganzen vanaf het einde van de winter een tweede, gedeeltelijke rui. Deze omvat enkel de kop, de hals en soms een deel van de lichaamsveren.

Bij eenden is tweemaal ruien de standaard. De volgorde verschilt echter. Tijdens de volledige rui wordt de slagpenrui voorafgegaan door een lichaamsrui naar een dof, kenmerkloos verkleed zowel bij mannetjes als bij vrouwtjes. Dit noemen we het eclipskleed. Zo zijn de mannetjes ook onopvallend tijdens de periode dat ze niet kunnen vliegen. Dat is zeker een voordeel voor soorten die zich dan verbergen in dichte vegetatie. Voor soorten die zich tijdens de rui ophouden op open water, lijkt dit minder evident. Andere verklaringen zijn mogelijk: het beperken van sleet en besparing op het verlies van zo'n energetisch 'duurder' prachtkleed, of een thermisch voordeel doordat een donkerder kleed meer warmte absorbeert gedurende de periode van de rui, wanneer alle energie best wordt geïnvesteerd in de aanmaak van nieuwe veren.

Verrassend: ook wijfjes verkrijgen dit eclipskleed en zelfs nog een stuk eerder. Het volledige lichaam is bij veel soorten nl. al geruid voor de eileg. Ze kunnen zo al hun energie spenderen aan het produceren van een legsel. De slagpenrui volgt het laatst, na het broedseizoen. Zo eindigt hun rui gelijk met die van de mannetjes, die later beginnen maar de rui niet onderbreken.

► Een adulte en een eerstewinter Kogans *Anser albifrons* voor een groep Kleine Rietganzen *A. brachyrhynchus*. 18 december 2007. Vlissegem (W) (Foto: Roland François)
De jonge vogel is bruiner, heeft fijn gewolkte flankveren en mist de zwarte buikstrepen.

► Mannetje Smient *Anas penelope* in eclipskleed. 17 februari 2007. Gent-Bourgoyen (O) (Foto: Geert Spanoghe)

Wanneer Smienten in september bij ons aankomen zijn adulte mannetjes nog ros met een spierwit vleugelpaneel. Tegen eind november zijn de meeste vogels naar prachtkleed geruid. Bij sommige vogels kan, zoals op deze foto te zien is, hier veel vertraging op zitten.

De tweede rui is een gedeeltelijke rui die al snel begint na het volgroeien van de slagpennen, tijdens het einde van de eerste rui. Deze rui beperkt zich tot de lichaams- en kopveren. Met deze rui verkrijgen eenden hun prachtkleed. Deze fase is bij mannetjes gemakkelijk waarneembaar, denk maar aan de groepen Smienten, Slobeenden of Pijlstaarten die in het najaar allerlei contrasten vertonen van

veren met vrouwtjestekening tegen die met opvallende mannetjespatronen. Neem bijvoorbeeld een adult mannetje Smient. Bij hun aankomst eind september zitten ze in eclipskleed, helemaal rosbruin met een spierwit vleugelpaneel. Een maand later zijn ze een bonte verschijning, voor de helft grijs en voor de helft nog rosbruin. Pas tegen eind november zien we de eerste smienten in volledig prachtkleed, het moment waarop de paartjes worden gevormd. De timing van deze rui is dus afgestemd op het moment dat imponeren erg belangrijk is in de aanloop naar het volgende broedseizoen.

Bij onze algemene soorten zit wel wat variatie in het verkrijgen van dit prachtkleed. Wilde Eend en Krakeend zijn het vroegst, al vanaf september zien ze er vlekkeloos uit. Tafeleend *Aythya ferina*, Slobeend, Smient en Pijlstaart volgen wat later, in oktober-november. Kuifeenden en Wintertalingen zijn laat, soms zelfs niet voor de jaarwisseling. Het mag ons dan ook niet verbazen dat bij Kuifeenden de paarvorming pas op het einde van de winter gebeurt. In de regel voltrekt de rui naar 'prachtkleed' zich later bij de wijfjes. Alleen zien we dat niet, het gaat van bruin naar bruin. Bij sommige soorten kunnen zowel mannetjes als vrouwtjes nog de hele winter door ruien. Soms wordt de rui verder gezet na een winterstop en worden staart en de tertials pas in de lente geruid, dat zien we bv. bij menige Wintertaling.

Als we het over rui hebben, is de hier zeldzame IJseend de vreemde eend in de bijt.

Deze eendensoort heeft geen volledige rui in de zomer: ze ruit drie tot viermaal gedeeltelijk. Voor het broedseizoen een lichaamsrui en vlak erna een slagpen- en staartrui aangevuld met wat lichaamsveren die niet werden geruid in de vorige fase.

Na deze zomerrui, doorgaat ze nog eens een lichaamsrui in de vroege herfst, gevolgd door het opnieuw ruien van kop en hals in de late

► Mannetje IJseend *Clangula hyemalis* in winterkleed. 31 december 2010. Hokkaido, Japan (Foto: Geert Spanoghe)

Om tijdens langdurige koudeperiodes een waterbestendig verenkleed te behouden, ruien IJseenden tot viermaal per jaar dezelfde veerpartijen. Deze vogel verkreeg de fraaie tekening op hals en kop na tweemaal opeenvolgend te ruien in de herfst.

herfst. Dan is het mannetje lJseend op zijn mooist. Het meermaals ruien van dezelfde veerpartijen verzekert dat het verenkleed waterafstotend blijft gedurende de langere koude periodes.

En de juvenielen

Van groot naar klein zijn ook hier wat verschillen te onderscheiden. Zwanen doen er goed twee jaar over om adult te worden. Ze beginnen reeds aan de postjuvenile rui wanneer ze maar net vliegvlug zijn. Ze ruien de kop, de hals en het lichaam vrijwel continu tot de eerste slagpenrui, die plaatsvindt in de zomer van hun tweede kalenderjaar. Daarna doen ze dit nog eens over tot de volgende slagpenrui in hun derde kalenderjaar. Vanaf dat moment volgen ze het rui patroon van de adulten, beginnend met een slagpenrui tijdens het opgroeien van de jongen, waarna een lichaamsrui volgt die in de loop van de herfst wordt beëindigd.

Ganzen zijn kleiner en worden dan ook sneller volwassen: nl. op iets minder dan een jaar. Vroeg in de herfst begint de postjuvenile rui. Deze omvat de kop, de hals, het lichaam en de staart. Dit zie je goed bij de familiegroepjes Kolganzen in onze winterse ganzengebieden. Tot in februari zie je gemakkelijk het verschil tussen jongen en ouders. Jongen hebben nog geen kol, geen zwarte buikvlekken en hun achterflank heeft een typische juveniele tekening (min of meer geschelpt). Daarna wordt het een stuk moeilijker. In familieverband zal het nog een tijdje lukken, maar afzonderlijke vogels op leeftijd brengen is al lastiger. Op het einde van hun eerste lente ruien ze voor de eerste keer de slagpennen. Dat gebeurt doorgaans iets vroeger dan bij de broedende adulten. Daarna zijn vogels in hun tweede kalenderjaar niet meer van adulten te onderscheiden. Bij vogels in de hand kunnen mogelijks toch nog wat juveniele, zeer gesleten veren vastgesteld worden.

Bij de eenden gaat het nog sneller. De meeste soorten hebben zowel een postjuvenile rui als een rui naar broedkleed voor het einde van hun eerste kalenderjaar. Sommige soorten zijn al voor nieuwjaar 'uitgeruid' en zien er dan adult uit. Andere soorten zoals bv Smient, ruien tot in april of mei. De overgang van deze twee ruiperiodes is moeilijk af te bakenen. Zo lijken sommige soorten, zoals de Slobeend,

► **Grazende Smienten *Anas penelope*.** 11 februari 2010. Gent-Assels (O) (Foto: Geert Spanoghe)

Jonge mannetjes missen het spierwitte vleugelpaneel van de adulte vogels. Vogels met grijze vlekjes in dit paneel zoals bij het rechtse mannetje, wijzen op een tweede kalenderjaars vogel.

wel continu te ruien. Doorgaans worden de veren van lichaam, kop, tertials en staart vervangen. De postjuvenile rui is bij heel wat soorten echter beperkter. De vleugel blijft steeds vrijwel volledig juveniel, waardoor de meeste soorten zich in de hand wel op leeftijd laten brengen.

Die variatie is heel handig om te weten, maar wat is daarvan in het veld zichtbaar?

Het verschil tussen een adult mannetje dat wat later naar prachtkleed ruit en een juveniele vogel die zijn eerste broedkleed verkrijgt, is in het veld dikwijls al niet vast te stellen.

Gelukkig zijn er uitzonderingen, met name de soorten met een opvallende vleugeltekening. De Smient is zo'n voorbeeld: adulte mannetjes hebben een uitgebreid, spierwit vleugelpaneel dat doorloopt tot de voorrand van de vleugel. Jonge mannetjes daarentegen vertonen een klein, vuilwit vleugelpaneel. Het zuiver wit is daar meestal beperkt tot de middelste dekveren.

Conclusie inzake leeftijdsbepaling

De informatie over rui en opeenvolging van verenkleeden zoals hierboven uiteengezet, leert ons dat er bij deze soortengroepen maar weinig leeftijdscategorieën te onderscheiden zijn. Dat is misschien verrassend, gezien de grootte en het gewicht van sommige soorten. Zo zijn zwanen slechts op leeftijd te brengen tot de zomer van hun derde levensjaar door de aanwezigheid van beige juveniele veerpartijen maar niet meer daarna. Vergelijk met grote meeuwen of arenden waar immature kenmerken zichtbaar blijven tot in hun vierde soms zelfs zesde levensjaar. Bij de iets kleinere ganzen gaat het nog sneller: vogels in hun tweede winter zijn in het veld niet meer van adulten te onderscheiden. In de hand is dat enkel mogelijk bij vogels waarbij nog wat juveniele, sterk gesleten vleugeldeken ongeruid bleven. Bij eenden is het al helemaal moeilijk: bij de meeste soorten is het sowieso amper doenbaar om een onderscheid te maken tussen een eerste winter en een adulte vogel, zelfs in de hand. Maar bij een aantal soorten is het mogelijk, denk hier bv. terug aan het vleugelpaneel van de Smient. Er zijn echter wel wat soorten waar je de mannetjes kan herkennen tot in hun tweede winterkleed. Bij Nonnetje *Mergellus albellus*, Brilduiker en Grote Zee-eend *Melanitta fusca* kan dat op basis van detailtekening in de vleugels of op de schouder. Daar hebben ze iets minder wit dan adulte vogels maar in het veld is dit moeilijk waar te nemen. Mannetjes van de eidereenden zijn in het veld wél vlot te herkennen in hun tweede winter: door de aanwezigheid van donkere veren of veren met donkere tippen missen zij het zuiver witte vleugelpaneel en dito bovendelen.

Geert Spanoghe (geert.spanoghe@inbo.be)

Gerald Driessens (gerald.driessens@natuurpunt.be)

Referenties

- Baker K. 1993. *Identification Guide to European Non-Passerines*: BTO Guide 24. British Trust for Ornithology, Thetford, BTO 1993, ISBN 0-9033793-18-0
- Del Hoyo J., A. Elliot & J. Sargatal eds 1992. *Handbook of the Birds of the World*. Vol 1 Lynx Edicions, Barcelona
- Kleefstra R., C. Smit, C. Kraan, G. Aarts, J. van Dijk & M. de Jong 2011. *Het toegenomen belang van de Nederlandse Waddenzee voor ruiende Bergeenden*. Limosa 84.4: 145-154.
- Kear J. 2005. (ed.). *Ducks, Geese and Swans*. Volume 1: General chapters, and species accounts (Anhima to QSalvadorina). Oxford University Press Inc., New York, 2005 ISBN 019 861008 4 (Volume I).
- Reneerens J. 2003. *De functie van stuitklierwas bij vogels*. www.kennislink.nl